

Bevezetés a nyelvtudományba

Jelentéstan (szemantika)

Jelentéstan

tárgya:

- a szavak és egyéb nyelvi jelek jelentésének vizsgálata
- a jelentés tanulmányozása rendszerszerű, objektív módon a lehető legtöbb megnyilatkozáson és nyelven át

Jelentéstan

„Ez aztán a dicsőség, mi?

- Nem tudom, mit ért azon, hogy "dicsőség" - mondta Alice.

Dingidungi megvetően mosolygott.

- Hát persze hogy nem érted, amíg én meg nem mondom. Úgy értettem: "Ez aztán az elsöprő erejű érvelés, mi?"

- De hát a "dicsőség" nem jelenti azt, hogy "elsöprő erejű érvelés" - ellenkezett Alice.

- Ha én használok egy szót - mondta Dingidungi megrovó hangsúllyal -, akkor az azt jelenti, amit én akarok, sem többet, sem kevesebbet!

- Az a kérdés - hitetlenkedett Alice -, vajon engedelmeskednek-e a szavak.

- Az a kérdés - így Dingidungi -, ki az úr és kész.

Alice sokkal zavartabb volt, semhogy erre bármit is válaszolni tudjon, s így egy perc elmúltával Dingidungi újból rákezdte:

- Mindegyiknek megvan a maga hangulata... különösen az igék, azok a legrátartibbak. A mellénevekkel azt csinál az ember, amit akar, az igékkel nem... de én féken tudom tartani az egész társaságot! Kitapogathatlanság! Csak ennyit mondok!

- Volna olyan szíves elárulni, hogy ez mit jelent? - kérdezte Alice.

- No, így beszél egy értelmes gyerek - mondta Dingidungi nagyon elégedetten. - A

"kitapogathatlanság" azt jelenti, hogy erről a témáról már eleget beszéltünk, és most már ideje elárulnod, mi járatban vagy, mert azt hiszem, nem itt akarod leélni a hátralevő életedet.

- Elég sok mindent jelent ez az egyetlen szó. - Alice elgondolkodott.

- Ha ennyire megdolgoztatok egy szót - mondta Dingidungi -, akkor mindig adok neki jutalmat.

- Aha! - Alice elképedésében egyebet nem tudott szólni.

- Látnod kéne őket, amint szombat délutánonként körém gyűlnek - mondta Dingidungi, és komolyan ingatta a fejét -, tudod, a járandóságukért.”

Lewis Carroll: Alice Tükörországban. 6. fejezet. Fordította Révbíró Tamás

A jelentés különböző megközelítései

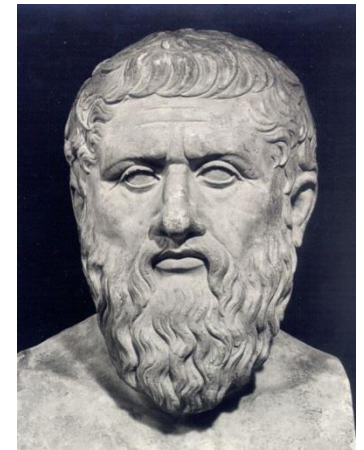
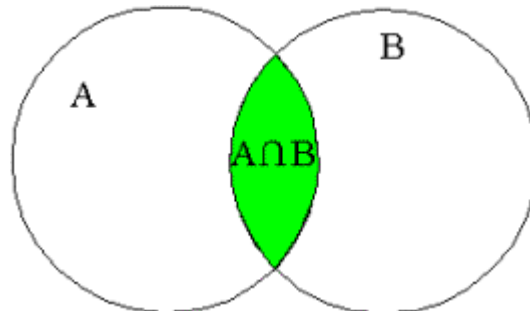
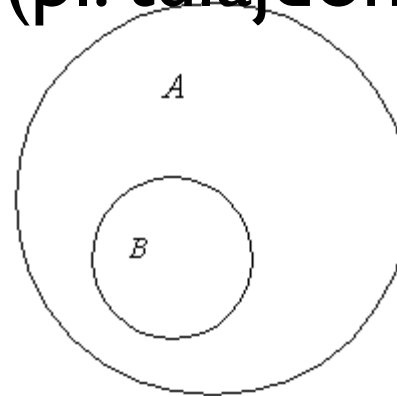
feltételezés: a jelentés önállóan létező, önmagában tanulmányozható dolog

I. SZAVAK → DOLGOK

Platón: a szavak megneveznek dolgokat, vagy utalnak dolgokra (pl. tulajdonnevek)

A kutyák szőrösek.

Egy kutya ugat.

A jelentés különböző megközelítései

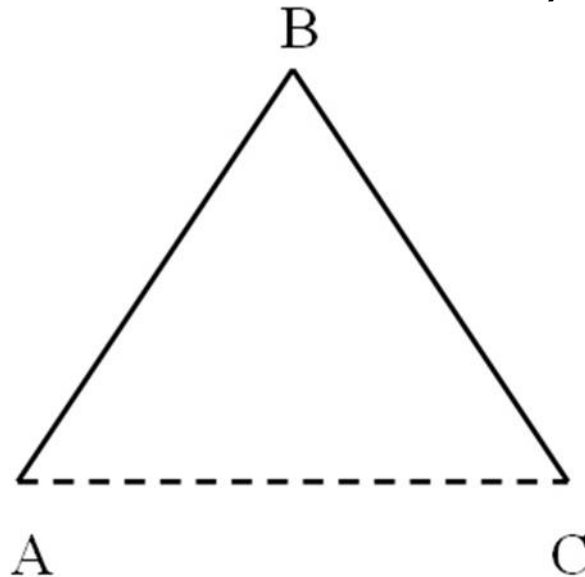
problémák:

- mit jelent a *kérdezni, találni, nehéz, de, ez, stb.*?
- mi a jelentése *John Lennon* névnek? És a *tündér* és a *sárkány* szónak? Megegyezik a jelentésük és ez az $\emptyset$?
- ugyanarra utaló kifejezések ugyanazt jelentik?

Napóleon, az első francia császár, a waterlooi vesztes, stb.

A jelentés különböző megközelítései

2. SZAVAK → FOGALMAK → DOLGOK
(Ogden és Richards, 1923)

A = a jel(test)

B = a fogalom

C = a jelölt [dolog]

A jelentés különböző megközelítései

problémák:

- hogyan azonosíthatjuk a fogalmat? Pl. *kutya*
- Mi biztosítja, hogy ez megegyezik másokéval?
- Milyen fogalom felel meg az *úszik, hagyomány, de, ha, stb.* szónak?

A jelentés különböző megközelítései

3. INGEREK → SZAVAK → VÁLASZOK

behaviorista jelentésfelfogás (Leonard Bloomfield 1933)

a jelentés a beszédhelyzet vizsgálataiból következtethető ki

Jack, Jill és az alma

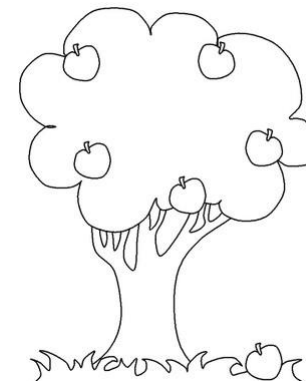
S >—————> R (nem nyelvi)

S >——> r...s >——> R (nyelvi is)

S: inger

r...s: beszéd

R: válaszreakció

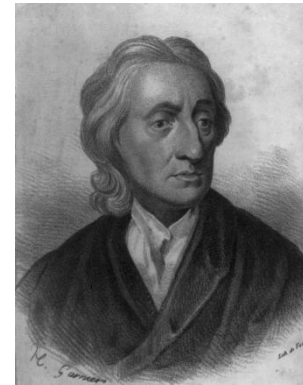

A jelentés különböző megközelítései

4. SZAVAK → MENTÁLIS ENTITÁSOK

konceptualizmus: a szó jelentését valamilyen képzettel azonosítja - a mentális reprezentáció szerepe

John Locke (1632-1704)

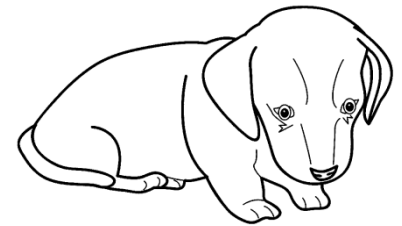
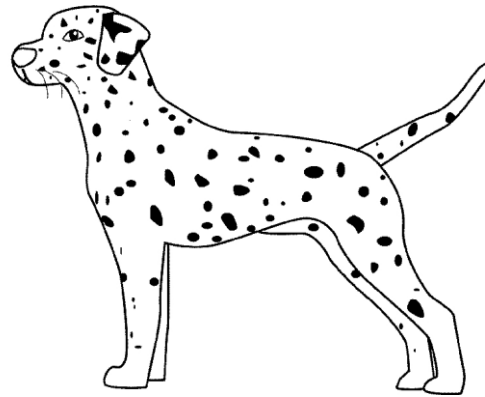
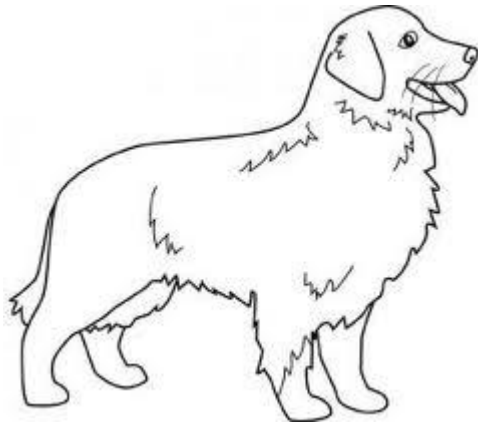

Jerrold J. Katz
(korai művei, 1966)

A jelentés különböző megközelítései

pl. *kutya* jelentése

A jelentés különböző megközelítései problémák:

- hogyan biztosíthatjuk, hogy mindenki ugyanolyan kutyaakat képzeljen el?
- hogyan képzeljük el a *gyerek* szó jelentését?
két jelentése van?
- DE: ha nem azonosak a képzeteink, akkor hogyan értjük meg egymást?

A jelentés különböző megközelítései

modern megközelítés

- a jelentés nem a nyelvtől elválasztható entitás
- a jelentés vizsgálható
- a vizsgálat nem más, mint a szavak meghatározott kontextusokban való használatának elemzése
- Ludwig Wittgenstein:
„egy szó jelentése a szó használata a nyelvben”

A jelentés különböző megközelítései

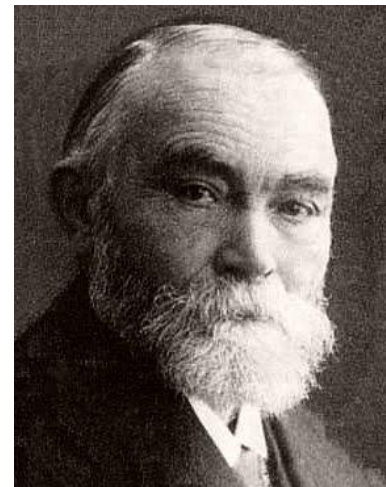
- a nyelvben nem az egyes szavakat használjuk
- a szavaknak inkább funkciójuk van a nyelvben
- ez a funkció nem más, mint a mondat részeiként lehetővé tenni a mondatok használatát

- másik kérdés vizsgálendő:
mi a mondat jelentése?

A jelentés különböző megközelítései

- értek egy mondatot, ha adott körülmények között el tudom róla dönteni, hogy igaz-e vagy hamis
- igazság, hamisság: nyelven kívüli jellemzője a mondatnak
- a mondat jelentése: a mondat igazságfeltételeinek ismerete
- a mondatok jelentése elsődleges a szavak jelentésével szemben
- a szó jelentése az, amivel a mondat jelentéséhez hozzájárul

A jelentés különböző megközelítései

Gottlob Frege (1848-1925)

a kompozicionalitás elve:

Egy összetett kifejezés jelentése alkotórészei jelentésének és az összetétel módjának függvénye.

A szemantikai kompetencia

a szemantika tárgya

I. A nyelvi jelentés produktivitása
egy adott nyelven potenciálisan végtelen
számú mondat hozható létre

*Az őskori indián kultúrák repüléstechnikájáról
semmilyen tárgyi emlék nem maradt fenn.*

kompozicionalitás

A szemantikai kompetencia

2. Az anyanyelvi beszélő szemantikai jellegű tulajdonságokról és viszonyokról való intuíciói

(a) többértelműség. Forrásai:

- lexikai:

Három színes toll van az asztalon.

- strukturális:

A fiú és a lány anyja hazament.

Fehér házak és hajók uralták a tájképet.

Láttam a lányt a távcsővel.

I saw her duck.

- hatóköri:

Everyone loves someone.

A szemantikai kompetencia

(b) anomália. Forrásai:

- szelekciós megszorítások

A tüdőbajos villanykörte énekelget.

- ellentmondás

Az agglegény barátom szereti a feleségét.

Színtelen zöld eszmék dühödten alszanak.

(c) „megfelelőség”

A te ebed ugat.

A szemantikai kompetencia

Mondatok közti jelentésviszonyok:

(a) parafrázis

Csilla nagymamája Csabinak.

Csabi unokája Csillának.

Pál megvette Péter kocsiját.

Péter eladta a kocsiját Pálnak.

DE: teljes a jelentésazonosság?

(b) ellentmondás

Jancsi azt hiszi, hogy a Föld lapos.

Jancsi kétli, hogy a Föld lapos.

Ez a bogár él. Ez a bogár meghalt.

A szemantikai kompetencia

(c) logikai implikáció

Kati nevetett és táncolt. Kati nevetett.

Láttam a biztonsági őrt. Láttam valakit.

Ez egy sárga toll. Ez egy toll. Ez sárga.

Dumbo egy kis elefánt. Dumbo elefánt.

?Dumbo kicsi.

(d) előfeltevés

Csabi nővére egyetemista. Csabinak van nővére.

Sajnálom, hogy Peti beteg. Peti beteg.

A szemantikai kompetencia

(e) koreferencia

Nem szeretem Zénót_i, mert az az örült_j, utálja a nyelvészetet.

Zénó_i azt mondta, hogy az az örült_j utálja a nyelvészetet.

A szemantikai kompetencia

Lexémák jelentése és jelentésviszonyai
lexéma: lexikai egység, szótári szó
a szemantikai elemzés alapegysége

az anyanyelvi beszélő intuícióit tükröző
csoportosítás

A szemantikai kompetencia

(a) szinonímia (rokonértelműség)

fenséges/isteni/fejedelmi

ifjú/fiatalember

bicikli/kerékpár

(b) antonímia (ellentétes értelem)

- kizáró ellentét: *él/meghalt, nős/nőtlen*

- konverz kifejezések: *megvesz/elad, szülő/gyermek*

- fokozatbeli antonímia: *nagy/kicsi, jó/rossz, cammog/száguld*

A szemantikai kompetencia

(c) hiponímia: alárendeltség

rózsa/tulipán/ibolya virág

asztal/szék/fotel bútor

(d) inkompatibilitás: összeférhetetlenség

társhiponimák között: *piros, zöld, fekete*

A szemantikai kompetencia

Egyéb viszonyok:

(a) poliszémia (többjelentésűség)

csiga, egér, körte

(b) homonímia (azonos alakúság)

ár, vár, terem

nyelvtani:

- egy lexéma és egy toldalékolt alak:

légy, vért, sütőtök, termet, köröm, törtet, kopaszt

- két toldalékolt alak:

állatok, falnak, sírok

Ajánlott irodalom

Crystal, David: *A nyelv enciklopédiája*.
Budapest: Osiris, 1998.

Kiefer Ferenc: *Jelentéselmélet*. Budapest:
Corvina: 2002.